

Als iets liefs je verlaat...

Op welke wijze beschrijft Gideon Boissevain het verlies van zijn jonge echtgenote?

Cursuscode: C61321

Johan Klein

Studentnummer 850023621

Veerschipper 15

3401 PK IJSSELSTEIN

T: 0306888005

E: johanklein@gmail.com

Inleiding

Tijdens de Zomerschool cultuurgeschiedenis 2014 bestudeerde ik het Boissevainarchief; ik vond enkele herinneringen aan een ernstig medisch drama dat leidde tot de dood van een aanstaande moeder. De gebeurtenissen hadden grote emotionele betekenis voor de echtgenoot die achterbleef. De overgeleverde documenten geven aanwijzingen over de manier waarop de jonge weduwnaar deze persoonlijke gebeurtenissen heeft ervaren.

Zonder pijn is er geen lijden

Ieder mens probeert aan alles wat hij of zij beleeft betekenis of zin te geven, 'dat wil zeggen dat ze het plaatsen in een kader, in een zinvol geheel'. Dat zinvolle geheel heeft uiteraard te maken met het persoonlijk leven, maar ook met de 'maatschappij waarin die biografie zich afspeelt, en daar bovenuit vaak ook met wat je zou kunnen noemen: een boven wereldlijke orde'.¹ Het zicht op een 'lijdend leven' kan scherper worden zodra de pijn die met het lijden gepaard gaat, nader wordt omschreven. De Nederlandse godsdienstsocioloog Ter Borg onderscheidt vier soorten pijn : fysieke pijn, psychische pijn, sociale pijn en existentiële pijn.² In dit essay zoek ik antwoord op de vraag op welke wijze Gideon Jeremie Boissevain (1796-1875) in een egodocument van december 1817 betekenis geeft aan zijn psychische, sociale en existentiële pijn als gevolg van het overlijden van zijn eerste echtgenote, Anthoinetta Elizabeth Klijn (1796-1817).

Fysieke pijn betreft lichamelijke pijn; in het kader van dit essay is dit type pijn niet aan de orde. De overige drie soorten pijn kunnen ervaren worden door zowel een stervende, als bij de direct betrokkenen: zij die achterblijven.

Er bestaat een veelheid aan pijnlijke gevoelens

Ter Borg geeft een aanzet om psychische pijn te herkennen en te benoemen; hij noemt 'gevoelens van verdriet, van schaamte en schuld, van rouw, vrees, paniek, woede, walging, depressiviteit'.³ Met de term 'sociale pijn' wijst Ter Borg op de pijn die de mens voelt als men losraakt uit sociale verbanden; niet alleen een stervende ervaart een naderende scheiding, maar ook de dierbare die achterblijft voelt de pijn van het gemis als gevolg van de sociale separatie. Existentiële pijn ontstaat door het besef van de eindigheid van het menselijk leven, waarbij een perspectief van een hiernamaals nochtans hoop kan geven. Opgemerkt kan worden dat de verschillende soorten pijn een neurale overlap vertonen.

---

¹ M. B. ter Borg, 'Betekenis en beleving van de dood, enkele cultuursociologische opmerkingen' in: V.G.H.J. Kirkels en J.A.J. Stevens red., *Sterven: zin en voltooiing* (Baarn 1994) 25 - 31, aldaar 25.

² Ibidem, 27-28.

³ Ibidem, 28.

Desalniettemin is de verfijning van Ter Borg goed te gebruiken om het ‘lijdende leven’ in een egodocument te herkennen.

Allereerst wil ik met enkele biografische notities het leven van Gideon kenschetsen. Vervolgens wil ik met behulp van een stappenplan⁴ komen tot een eerste verkenning van een egodocument uit 1817.

Aansluitend geef ik een aantal citaten waarmee Gideon zijn psychische en sociale pijn beschrijft. Ook noteer ik enkele citaten waaruit de worsteling met de existentiële pijn zal blijken. Ik zal afsluiten met enkele conclusies.

Jong geluk, wreed verstoord

Gideon Jeremie Boissevain verdiende zijn fortuin als koopman, met de handelsvaart en het verzekeringswezen. Gideon had vele contacten in de Amsterdamse zakenwereld, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het bijvoegsel van de *Staatscourant* uit 1828, waarin zijn naam te vinden is tussen die van een twintigtal leden van een Amsterdam handelsgenootschap.⁵ In 1816 trouwt hij, op twintigjarige leeftijd, met de twintigjarige Anthoinetta Elizabeth Klijn. Zij sterft op eenentwintigjarige leeftijd, in het kraambed, hoogstwaarschijnlijk ten gevolge van zwangerschapsvergiftiging. Samen met haar pas geboren zoon wordt zij enkele dagen later in de Lutherse Kerk aan het Spui begraven.⁶

De vader van Anthoinetta was de bekende dichter Hendrik Harmen Klijn. In 1818 publiceert hij naar aanleiding van de dood van zijn ‘eenigst kind’ een dichtbundel. Ook verwoordt hij gedurende vele pagina’s zijn relatie met Gideon, bijvoorbeeld met de regels ‘Gij zult, zolang gij ademt haalt. Mijn zoon, mijn trooster zijn’.⁷

Van Gideon is een groot aantal egodocumenten overgeleverd. Hij schreef vaak over zijn gemoedstoestand. In dit essay ga ik dieper in op de tekst die Gideon in december 1817 schreef.

---

⁴ Ontleend aan: Diagnose van de bron. ‘Achtstappenplan, vrij naar: Marc Boone, *Historici en hun métier: een inleiding tot de historische kritiek* (Gent 2005)’ in: *Zomerschool Cultuurgeschiedenis, Lijdende Levens. Ziektebeleving in negentiende-eeuwse egodocumenten* (Heerlen 2014) 255.

⁵ *Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden: inhoudende alle besluiten, resolutiën, dispositiën, decisiën, reglementen, enz.* (Gorinchem 1829) 432.

⁶ SA 394, inv.nr. 105, f. 3.

⁷ Hendrik Harmen Klijn, *Gedichten*, II (Haarlem 1819) 178.

‘Eenzaam en aan mijne gedachten overgelaten’⁸

zijn de eerste zes woorden die Gideon in een cahier opschrijft. Het schrift heeft een zwarte omslag. Vijftien pagina’s zijn in een goed leesbaar, regelmatig handschrift beschreven. De overige pagina’s van het cahier zijn leeg. Op pagina vijftien dateerde Gideon de tekst: ‘Amsterdam, December A^o. 1817’. Slechts enkele malen zijn woorden doorgehaald. Het zou kunnen dat er een kladversie aan deze tekst vooraf is gegaan; van een ander egodocument van Gideon vond ik zowel een kladversie als een nette versie.⁹

Uit een opmerking op pagina vier blijkt dat Gideon hoopt dat zijn schrijven hem zal helpen zijn verdriet te verwerken: ‘... de geprangde boezem, eenigermate lucht trachtende te geven, door het nederstellen mijnes leeds’.¹⁰ Daarmee wordt duidelijk dat dit egodocument voor Gideon twee belangrijke functies moet hebben gehad die door Lejeune worden aangeduid met ‘to express oneself’ en ‘to reflect’.¹¹ Gideon kan zijn emoties uiten in deze herinneringen, zeker nu hij zich eenzaam voelt en een uitweg zoekt uit de geestelijke crisis waarin hij zich bevindt.

Uit een aantekening in een dagboek van Daniel Boissevain, de vroeg overleden zoon van Gideon, blijkt dat Gideon grote waarde hechtte aan het schrijven van dagboeken; Gideon adviseerde zijn zoon: ‘Hoe vroeger gij begint, hoe meer genoeg en gij er van zult smaken’.¹² Gideon schrijft dat hij zijn eigen woorden later terug las, in het dagboek van Daniel.

Uit de nauwgezette aantekeningen in zijn eigen dagboek, blijkt dat Gideon het ziekbed en het sterven van zijn vrouw van zeer dichtbij heeft meegemaakt, bijvoorbeeld: ‘Mijn lieve Netje begaf zich ten half tien uren naar boven en te bed. Wij hadden vuur aldaar aan laten leggen en ik hield haar gezelschap. Toen begon zij over hoofdpijn te klagen, waarop ik haar voorstelde om de baker in huis te laten halen. Bij het schrijven van het briefje deed ik haar nog hartelijk lachen’.¹³

Veel van dit soort dagboek aantekeningen zijn feitelijk van aard. Daarin verschilt het dagboek van de decembertekst: hierin zijn tientallen passages aanwezig waarmee Gideon op emotionele wijze zijn pijnlijke gevoelens beschrijft.

---

⁸ Beschouwingen van Gideon naar aanleiding van het overlijden van verwanten, Stadsarchief Amsterdam 394 (SA 394), Archief van de Familie Boissevain en aanverwante families, inv.nr. 118, f. 1.

⁹ SA 394, inv.nr. 120.

¹⁰ SA 394, inv.nr. 118, f. 4.

¹¹ Philippe Lejeune, ‘How do diaries end?’, in: *Biography* 24 (2001) 99-112, aldaar p. 106-107.

¹² SA 394, inv.nr. 119, f. 15.

¹³ SA 394, inv.nr. 105, f. 1.

‘Slechts tranen van diepe rouw en droefheid bevochtigen de oogen’¹⁴

In de diverse uitingen van psychische pijn van Gideon overheersen de gevoelens van puur verdriet en rouw. Boosheid is nauwelijks aanwezig. Gevoelens van walging, woede of paniek ontbreken. Een zekere mate van depressiviteit spreekt uit de onverschilligheid die Gideon bij zichzelf herkent (‘onverschillig ga ik tot mijne pligten’)¹⁵ en ook uit dit fragment: ‘...Wat baat het mij thans of ik al spoedig werke...’¹⁶ De meeste van de uitingen van psychische pijn zijn in de eerste elf pagina’s aanwezig. Uitingen van sociale pijn zijn in hoge mate aanwezig; er zijn meer dan twintig voorbeelden van te noemen. Ook deze passages vinden we met name weer in de eerste elf pagina’s; behalve dat Gideon het verdriet beschrijft, benoemt hij veelvuldig de oorzaak van het verdriet: de sociale separatie, het moeten missen van zijn vroeg gestorven vrouw: ‘... daar zij [ ] diegene is om wier gemis ik treure, en mij aan dezer zijde des grafs niet wedergegeven kan worden...’¹⁷ Een enkele maal noemt hij behalve zijn vrouw ook het kind waar hij afscheid van heeft moeten nemen: ‘...mijne aanbedene Netje van mijne zijde weggerukt en met haar het kind onzer liefde’.¹⁸ Telkens ervaart de lezer de neurale overlap tussen sociale pijn en psychische pijn: het eenzame achterblijven leidt tot gevoelens van gemis én verdriet.

Vergiss mein nicht¹⁹

Gideon herinnert zich vele (soms intieme) momenten die de twee geliefden samen hebben meegemaakt. Zo vinden we op pagina acht de herinneringen aan het samen muziek maken en zingen. Op pagina negen noteert hij vervolgens een Frans lied en op pagina tien een Duitse vertaling daarvan. Aansluitend op deze verzen schrijft Gideon de meest hartstochtelijke zinnen: ‘... zonder U, mine Netje, betreedt ik de sponde, waar wij zoo oneindig gelukkig waren, doch waar, o overmaat van smart, gij in stuipen verlost, en kort daarna U laatste adem zoo vroegtijdig uitblies - Geen vrouw rust thans aan mijn verlaten zijde - Ik voel geen kus van hare lieve mond - En hoor geen stem wier klank mijn ziel verblijdde’.²⁰ Ook uit deze passage blijkt een verwevenheid tussen sociale pijn (het gemis) en psychische pijn (het verdriet).

---

¹⁴ SA 394, inv.nr. 118, f. 11.

¹⁵ Ibidem, f. 6.

¹⁶ Ibidem, f. 7.

¹⁷ Ibidem, f. 13.

¹⁸ Ibidem, f. 2.

¹⁹ Ibidem, f. 10.

²⁰ Ibidem, f. 11.

De gedachte dat ieder oogenblik eene schrede nadert is tot herééniging met mijne Gade²¹

Aansluitend op deze emoties neemt de tekst een wending: in de laatste zes pagina's worstelt Gideon met het toekomstperspectief. Allereerst zijn er enkele regels waarin de zinloosheid van zijn aardse bestaan overheersen. Deze gevoelens van existentiële pijn beschrijft hij als volgt: '...hoe gaarne zoude de zwakke mensch de slaap verlengen en zich onttrekken aan de woelloze oceaan des levens...'.²² Direct daarop probeert hij de pijn te bestrijden: '...de ondervinding leert dat de tijd het knagende en snerpande der pijnen welke ik thans ondervind verzachten zal en kan...' Gideon weet zich daarbij gesterkt door zijn geloof, dat hem troost en hoop biedt: '...Maar neen, met dit leven houdt ons bestaan niet op, de dood is geen vernietiging, het gevoel van een voortdurend leven spreekt te luid in mijne ziel [...] de ziel die in mij woont is een uitvloeisel van het goddelijke, en zal terugkeren van waar het gekomen is'.²³ Vanuit dit besef van (hemelse) eeuwigheid beschrijft de eenentwintigjarige Gideon vervolgens enkele '...voornemens in mijn binnenste...': hij neemt zich voor niet te hertrouwen en op die wijze gedurende de rest van zijn leven trouw te blijven aan zijn overleden echtgenote. Hij benoemt het weerzien met zijn partner, bijvoorbeeld in de gedachte dat hij haar zal begroeten met de woorden '...de eerste zijt gij geweest, bij wien ik de liefde gekend heb, ook gij waart de laatste...'.²⁴ Door de zekerheid van zijn christelijke geloof lijkt de pijn meer en meer naar de achtergrond te verdwijnen. Tegelijkertijd blijft er een existentiële pijn: Gideon blijft twijfelen of hij zal slagen in zijn voornemen. Gideon eindigt zijn tekst met een gebed waarin hij bidt om kracht om zijn voornemen tot uitvoering te brengen: 'beware mijn liefde voor mijne beminnelijke gade, en doe de hoop eener zaalige herééniging met haar en mijne kind mij bezielen, opdat ik daartoe voor struikelen behoed blijven en gerust mijn laatste oogenblik moge zien naderen'.²⁵

---

²¹ SA394, inv.nr. 118, f. 13.

²² Ibidem, f. 12.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, f. 14.

²⁵ Ibidem, f. 15.

Conclusie

Gideon Jeremie Boissevain gedenkt zijn overleden eerste vrouw in een vijftien pagina's lange herinnering. Hoewel er in alle gedachten die Gideon op papier zet sprake is van een neurale overlap in de soorten pijn die hij ervaart, zijn verschillen duidelijk herkenbaar, vooral omdat er een doordachte opbouw van het egodocument aanwezig is. Allereerst beschrijft Gideon zijn psychische pijn (vooral verdriet en een lichte mate van depressiviteit). In het middengedeelte overheerst de sociale pijn (het gemis) gecombineerd met de psychische pijn (verdriet). Het laatste gedeelte bevat een korte gedachte over de hopeloosheid van het aardse bestaan, gevolgd door meerdere gedachten die een besliste zekerheid van een hereniging met vrouw en kind in een hemels hiernamaals doet vermoeden. Gideon neemt zich impliciet voor de rest van zijn leven niet te hertrouwen en zijn echtgenote op die wijze trouw te blijven. De existentiële pijn houdt echter aan: Gideon blijft twijfelen of zijn plan zal lukken.

Lijst van archivalia

Stadsarchief Amsterdam (SA)

394: Archief van de Familie Boissevain en aanverwante families

Inv. nr. 105 Curriculum vitae van Gideon, lopende over de jaren 1796-1823

Inv. nr. 110 Memoires van Gideon Boissevain 1874

inv. nr. 118 – 120 Beschouwingen van Gideon naar aanleiding van het overlijden van verwanten

118 Anthoinetta Elisabeth Klijn 1817

119 Daniel 1849

120 Hendrik Harmen Klijn. 1856. Met concept

Literatuurlijst

Bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden: inhoudende alle besluiten, resolutiën, dispositiën, decisiën, reglementen, enz. (Gorinchem 1829) 432. Geraadpleegd op 22 juni 2014 via <http://books.google.nl/books?id=DtRCAAAAYAAJ&pg=PA432&dq=gideon+jeremie+boissevain&hl=nl&sa=X&ei=p4-gU4-KJcu9ygOWkoC4Ag&ved=0CCYQ6AEwAQ#v=onepage&q=gideon%20jeremie%20boissevain&f=false>

Borg, M.B. ter, 'Betekenis en beleving van de dood, enkele cultuursociologische opmerkingen' in: V.G.H.J. Kirkels en J.A.J. Stevens red., *Sterven: zin en voltooiing* (Baarn 1994) 25 – 31.

Diagnose van de bron. 'Achtsstappenplan, vrij naar: Marc Boone, Historici en hun métier: een inleiding tot de historische kritiek (Gent 2005)' in: *Zomerschool Cultuurgeschiedenis, Lijdende Levens. Ziektebeleving in negentiende-eeuwse egodocumenten* (Heerlen 2014) 255.

Klijn, H.H., *Gedichten*, II (Haarlem 1819) 178. Geraadpleegd op 22 juni 2014 via http://books.google.nl/books?id=8U9UAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Lejeune, P. 'How do diaries end?', in: *Biography* 24 (2001) 99-112.